

159.923.2

Шелег Т.В.[°]

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, викладач

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОТІ У ДОСВІДІ ДИТИНСТВА

Стаття присвячена дослідженню проблеми життєтворчості та її аспектів у роботах українських та зарубіжних науковців, проаналізовані основні характеристики особистості, що здатна до самоконструювання та свідомого творення власного життя. Виокремлено основні передумови життєтворчості особистості, що характерні для дитячого віку.

Ключові слова: *життєтворчість, самоактуалізація, ексквізитна ситуація, життєстійкість, психологічні захисти*

Статья посвящена исследованию проблемы жизнестворчества и ее аспектов в работах украинских и зарубежных ученых; проанализированы основные характеристики личности, способной к самоконструированию и сознательной организации собственной жизни. Выделены основные предпосылки жизнестворчества личности, характерные для детского возраста.

Ключевые слова: *жизнестворчество, самоактуализация, эксквизитная ситуация, жизнестойкость, психологические защиты*

The article deals with the problem of life creativity and its main aspects as studied by Ukrainian and foreign scientists; the main characteristics of the developed personality who is able to creatively arrange his life events are analyzed; the factors of personal life creativity typical for childhood are determined.

Keywords: *life creativity, self-actualization, exquisite situation, hardiness, psychological defense mechanisms*

Проблема становлення особистості, розвиток її світобачення, життєвої позиції та здатності до самоконструювання у різних сферах буття набуває особливої актуальності останнім часом. Стрімкі суспільно-політичні зміни, соціальна нестабільність вимагають від людини особливих умінь, аби знайти своє місце у суспільстві, адаптуватися до його вимог, взаємодіяти з ним, одночасно реалізуючи свій потенціал.

Актуальність дослідження. Сучасність, у якій сьогоднішня особистість створює себе уже не така щільна, системна і передбачувана, як була колись. Її швидкість, гнучкість, непередбачуваність, експансивність спонукають людину проявляти себе, впливати на те, що відбувається навколо, захищати свою приватність [1]. У зв'язку з цим дослідники спрямовують увагу на всестороннє вивчення життєтворчості особистості та її передумов.

Ідея про життя як творчість, особливий вид мистецтва, виникнувши в середовищі творчої інтелігенції на межі XIX і XX століть, залишається актуальною дотепер. Зокрема проблема людини як свідомого творця свого життя стала предметом вивчення психології особистості та продовжує розвиватися у філософії і педагогіці.

Творчість виступає основою життя, фундаментальною ознакою функціонування і розвитку будь-яких живих систем. Людина не тільки творить світ, але і себе в світі. Вона екзистенційно налаштована творити, і будь-яка мить

її життя – це творіння реальності, її семантичне реконструювання. Людське «буття в світі», головним і визначальним чином пов'язане з творчістю самої свідомості людини – творінням реальності [2].

У філософському значенні життєтворчість – це створення людиною свого життя на основі вироблених нею цінностей і сенсу свого існування відповідно до суспільно значущих цінностей [3, с. 46].

Проблему життєтворчості почали розробляти у межах вітчизняної психологічної парадигми (Л. Сохань, І. Єрмаков, М. Левченко, Т. Титаренко, Л. Яновська), деякі її аспекти досліджено у індивідуальній, гуманістичній та екзистенційній психології (А. Адлер, Д. Леонт'єв, О. Сухоруков, В. Ямницький, О. Пурло).

В. Ямницький, аналізуючи стан дослідження життєтворчості у психології, вказує на відсутність єдиної методологічної бази для вивчення психологічних механізмів, властивостей і закономірностей цього складного явища. Науковець оцінює сучасний етап розробки проблеми як описовий, коли вирішується завдання накопичення інформації про особливості феномена, здійснюється обґрунтування його провідних ознак, властивостей і закономірностей перебігу [4, с. 145].

Мета нашого дослідження – проаналізувати характеристики особистості, здатної до успішного самоконструювання й креативної організації подій власного життя, що подаються у межах вітчизняних і зарубіжних підходів до життєтворчості, та виділити основні передумови життєтворчості особистості, які характерні для дитинства.

У вітчизняних науково-теоретичних роботах життєтворчість трактують як духовно-практичну діяльність особистості, націлену на творче проектування і здійснення її життєвого проекту, процес упорядкування подій життя особистості та її одночасне самовдосконалення [5, с. 59]; як особливу духовну активність особистості, що проявляється у способі організації життя, в життєвоважливих виборах, у постановці та вирішенні основних питань буття [6, с. 190].

У процесі життєтворчості адаптивна, творча та суб'єктна активність особистості спрямовується на реалізацію цільових та смислових аспектів її життя [4].

У контексті дослідження життєтворчості досить цінною видається ідея А. Адлера про творче Я. У індивідуальній психології існує думка про те, що людина має можливість вільно створювати свій власний стиль життя, основи якого закладаються в дитинстві. Це передбачає відповідальність за власне життя, рішення та поведінку. Дослідник вважає творче Я «індивідуалізованою системою, яка може змінювати напрямок розвитку особистості, інтерпретуючи життєвий досвід людини та надаючи йому життєвий сенс. Більш того, Я спрямоване на пошуки досвіду, який може полегшити людині здійснення її власного, унікального стилю життя. Ця творча сила Я відповідає за мету життя людини, визначає метод досягнення даної мети і сприяє розвитку соціального інтересу. Вона робить кожну людину вільним індивідом [7, с. 278].

Припускаючи існування творчої сили, дослідник не заперечував впливу спадковості та оточення на формування особистості. Кожна дитина народжується з унікальними генетичними можливостями та набуває певного соціального досвіду, а творча сила Я спрямовує людину на формування власного стилю

життя. Тобто спосіб сприйняття і тлумачення цього досвіду, який власне і створює основу стилю життя, залежить від самої людини. Свідомий вплив людини на формування власної особистості і свого життя є наріжним каменем теорії А. Адлера. Людина – творча істота, яка не лише реагує на своє оточення, а також здатна впливати на нього та одержувати зворотню реакцію. Спадковість та соціальне оточення – це будівельний матеріал для особистості, а людина є архітектором, що проектує власний стиль життя [8, с.184].

Теорія творчого Я. А. Адлера доповнює ідею гуманістичної психології щодо універсальності творчої активності та творчих здібностей, які притаманні кожній людині. Думка про реалізацію природно закладений у людині творчий потенціал обґрунтовується в теорії самоактуалізації, процесі, що передбачає «повне використання власних талантів, здібностей, можливостей і т.п.» [9, с. 150]. Вроджену потребу в самоактуалізації, розвитку, реалізації свого потенціалу з опорою на власні сили А. Маслоу вважав ядром особистості.

Є. Вахромов наголошує, що самоактуалізаційна діяльність є необхідною умовою психічного росту і розвитку. При цьому розвиток пов'язаний з найбільш повним використанням наявного потенціалу, а зростання пов'язане з формуванням нових, прямо необумовлених здібностей [10].

В. Ямницький відмічає, що повноцінна творчість як реалізація ідеальних потреб особистості стає можливою лише за умови задоволення потреб матеріальних і соціальних. Інакше кажучи, життєтворча особистість як активний творець – це насамперед особистість соціально успішна і максимально ефективна, самоактуалізована та адаптована [4, с. 146].

Характеристики людини, що здатна до життєтворчості, вивчалися низкою вчених, однак, на наш погляд, найповніший перелік характеристик особистості, здатної до життєтворчості пропонує Т. Титаренко.

Вона сюди включає хист до семіотизації та наративізації себе і світу, що забезпечує особистісну цілісність; толерантність до індивідуальної своєрідності, готовність до прийняття чиеїсь інакшості, свобода від типовості, внормованості, стереотипності; спрага до новизни, креативність, життєстійкість, відмова від усталеного, осілого життя заради ризикованого, мандрівного; децентрованість, неієрархічність, мережевість її динамічної структури, що забезпечує нефінальність змін; рухливість, відкритість світові, що породжує готовність адаптуватися до найрізноманітніших контекстів життєздійснення; пробудження її здатності жити водночас у численних реальностях, у тому числі і у віртуальних [11, с. 357 – 367].

Такі особистісні якості розвиваються до досягнення особистістю зрілого віку в процесі самоактуалізації та сприяють активному розгортанню життєтворчості, що характерна для періоду дорослості (25-45 років) [4, 6].

Теорія самоактуалізації видається дуже цінною у контексті наукового дослідження життєтворчості. Зокрема нам імпонують положення про постійний розвиток особистості та її тенденцію до зростання, прагнення до реалізації внутрішнього потенціалу.

Однією з умов досягнення самоактуалізації як найвищої точки розвитку А. Маслоу називає задоволення потреб нижчого рівня: базових фізіологічних потреб, потреб у безпеці та любові, належності до певної соціальної групи, потреби у повазі, у пізнанні, естетичних потреб. Самоактуалізація є потребою

найвищого рівня у цій ієрархії. Через ієрархічну модель системи базових потреб А. Маслоу пояснює, що самоактуалізація не може виступати реальним мотивом людського розвитку доки не будуть задоволені потреби нижчих рівнів. Автор відмічає, що для кожного етапу онтогенезу характерне задоволення певних потреб. Так, потреби в безпеці та фізіологічні потреби, потреби в належності і любові – задовольняються у дитинстві підлітковому віці і т. д. Задоволення потреби у самоактуалізації дослідник відносить до періоду дорослості. Однак у пізніших роботах він не наполягає на фіксованій послідовності задоволення потреб відповідно до їх положення в ієрархії [12].

Основним чинником, що визначає ступінь самоактуалізації, К. Роджерс вважає досвід дитинства, зокрема сприятливі чи несприятливі психологічні умови, за яких розвивалася особистість [13].

На наш погляд, йдеться про ступінь задоволення потреб нижчих рівнів, зокрема потреби у безпеці та любові в дитинстві, пов'язане великою мірою з переживанням ексквізитних ситуацій. Термін «ексквізитна ситуація» використовуємо для позначення значущих ситуацій, які відзначаються сильними емоціями, що виявляється у формі безпосереднього, пристрасного переживання суб'єктом життєвого сенсу явищ, предметів і ситуацій для задоволення своїх потреб [14]. Такі ситуації супроводжуються емоційно-психічною напругою, зокрема коли людина постає перед суперечністю та шукає шляхи її вирішення.

Якщо базові дитячі потреби не забезпечуються, дитина, без захисту та підтримки значущих людей, нездатна самостійно впоратися з проблемами. Щоб послабити пов'язане з переживанням ексквізитної ситуації внутрішнє напруження, активізується захисна система психіки. Наприклад, дитина, яку принижують або безпідставно карають дорослі чи старші за неї, не має сил та сформованого механізму протистояти такому ставленню до себе. Подібний досвід є дуже гострим і болючим.

Застосування психологічних захистів через беззахисність та відсутність навичок адекватної дії у важкій ситуації є характерним для дитячого віку.

Для прикладу, звернемося до відомих фактів з біографії Тараса Шевченка, який не отримав достатньо безумовної любові й не відчував захисту з боку батьків та близьких людей через їх відсутність. Як свідчать біографи – у дитинстві його дуже били дядько, мачуха, дяк. У відповідь на це Тарас несвідомо переносив ненависть зі своїх агресорів на заміщуючий об'єкт – сина мачухи. Ображаючи та лупцюючи Степанка, він виміщав власну агресію, маючи змогу хоч на мить відчути себе сильним, значимим, чого не могло б бути в реальності. Через свої вікові особливості та відсутність сформованих копінг стратегій, дитина несвідомо заміщує свого агресора слабшим за себе однолітком або твариною. Закріпившись у психіці, несвідомий захисний механізм заміщення продовжував використовуватися і в дорослому віці та проявлявся у непримиренній боротьбі проти поневолювачів українського народу, а також у характері його поетичної творчості. До того часу поетові переживання генералізувалися унаслідок ідентифікації себе з народом: нещасний український народ, як і бездоглядний хлопчик-сирота, страждав від гніту могутньої царської влади так, як і він потерпав колись від сили дорослих. Безперечно, суспільство та соціально-політична ситуація впливала на вибір його свідомої діяльності, однак ми переконані, що цей

механізм протистояння і боротьби був несвідомо запущений у дитинстві під впливом ексцезивних ситуацій.

Примітно, що потреби у любові, захисті й підтримці часто не повною мірою забезпечуються навіть за умови проживання дитини у сім'ї. Дж. Гордон Байрон виховувався у родині аристократів, де не почувався у безпеці, не був потрібним та улюбленим. Тут він ставав об'єктом психологічного на фізичного насилля з боку матері, людини, яку він любив і ненавидів одночасно. Варто наголосити на важливості цієї ексцезивної ситуації для хлопчика: переживаючи страх, гнів, відразу до кривдниці та, як не парадоксально, любов, він несвідомо ідентифікував себе з нею, зі своїм агресором. Як результат, хлопчик виріс з комплексом неповноцінності, пов'язаним головним чином зі своєю зовнішністю (на чому постійно робила акцент мати), вважаючи себе недостойним поваги. Біографічні дані свідчать, що до кінця життя він намагався домогтися любові та уваги від оточення. Вражає його зізнання, яке наводить у своєму дослідженні Л. Марчанд: «Я міг би полюбити що завгодно на землі, якби це щось побажало моєї любові» [15].

Через ці слова проглядається недовіра до світу, зумовлена дефіцитом материнської любові та турботи у дитинстві, сумніви у власній потребності, розвіяти які можна лише отримуючи увагу і прихильність оточення. Це проявлялося у його демонстративній поведінці та численних безладних зв'язках інтимного характеру.

Таким чином, проілюструвавши важливість забезпечення базових дитячих потреб у дитинстві, ми схилиємося до думки про їх виняткову значущість для життєтворчості особистості. Чітко проглядається схема: незадоволення потреб у любові, безпеці, належності до соціальної групи – формування психологічних захистів – фіксованість дорослої особистості на задоволенні дитячих потреб, що супроводжується дією результативних з дитинства захисних механізмів. Тобто на шляху до самоактуалізації особистість стає заручником психологічних захистів, що виникли унаслідок незадоволених потреб. Енергетичний потенціал замість спрямування його на самобудівництво, саморозвиток використовується впуску на забезпечення ситуативного полегшення психологічного стану особистості, а не на пошук вирішення проблеми, та нагадує «боротьбу з вітряками».

П. Вайнцвайг звертає увагу на людей, «які незважаючи на інтелект і найкращі наміри, хоч і несвідомо, але неухильно вибирають ті дороги, на яких зазнають поразки, перемагаючи самих себе, а не ведуть діалог з життєвими труднощами». Як наслідок, життєтворчості таких людей набувають специфічних рис. Причину їх непродуктивної пасивної життєтворчої позиції дослідник вбачає у пережитих враженнях дитинства. Дослідник наголошує на важливості природних імпульсів доброзичливості та любові, зумовлених розумною батьківською опікою та здоровим глуздом. Батьківська неухильність (брак повсякденної присутності) сприймається дитиною як відсутність любові. Дітям бракує мудрості, щоб захистити себе від згубного впливу суспільства в цілому, вони беззахисні і в ситуаціях батьківського насильства. Подібне насильство, моральне або фізичне, пригнічення природного протесту проти нетерпимості та нерозуміння, затаєна ворожість здатне залишити в душах дітей шрами на все життя [16].

Дитяча психіка змушена захищатися від такого деструктивного впливу за допомогою захисних механізмів психіки, що здатні лиш ненадовго полегшити

переживання, а у разі результативності закріплюються у психіці та використовуються знову і знову.

К. Роджерс вважає, що звільнення від «захисних масок», усвідомлення власних прихованих якостей, є необхідними умовами процесу становлення особистості [13]. На нашу думку, важливо не допустити або хоча б мінімізувати ймовірність їх виникнення.

Роль батьків та близького оточення в формуванні передумов життєтворчості особистості важко переоцінити. Від їхніх стосунків з дитиною залежить сприйняття світу в майбутньому. Для дитини до певного віку навколишній світ обмежений сім'єю. Досвід, отриманий у її межах, безумовно поширюється на усі сфери буття. Підтримка і захист з боку батьків сприймається як захисне середовище, що викликає довіру та впевненість в собі. Завдяки можливості отримувати та віддавати безумовну любов батькам дитина відчуває власну значущість та потрібність. Особистість з такими характеристиками може гармонійно розвиватися, самоактуалізуватися, спрямовуючи свій енергетичний потенціал на забезпечення самоконструювання та креативної й мудрої організації власного життя.

Висновки. Розглядаючи життєтворчість крізь призму самоактуалізації, варто виокремити задоволення базових дитячих потреб як важливу передумову життєтворчості у дорослому віці. Це надійний спосіб уникнення глибинно-психологічних конфліктів у дитячій психіці, а отже – це шлях до розвитку інтегрованої особистості, що є важливим показником життєтворчості. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у необхідності системної роботи з батьками, спрямованої на усвідомлення важливості створення сприятливих умов для формування самодостатньої особистості, здатної креативно й відповідально організувати власне життя та світ навколо.

Список використаних джерел

1. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
2. Козлов В. В. Психология творчества. Свет. сумерки и темная ночь души / В. Козлов. – М. : ГАЛА-издательство, 2009. – 110 с.
3. Некрасова Н. А. Тематический философский словарь / Н. А. Некрасова. С.И. Некрасов, О. Г. Садикова. – М.: МГУ ПС (МИИТ), 2008. – 164 с.
4. Ямницький В. М. Системний аналіз феномена життєтворчості особистості / В. М. Ямницький // Психологія і суспільство. – 2009. – №4 (38). – С. 145–153.
5. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посіб. / ред. рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Єрмаков (наук. ред.) [та ін.]. – К, 1996. – 792 с.
6. Яновська Л. В. Динаміка здатності до життєтворчості особистості у дорослому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. В. Яновська. – О., 2006. – 234 с.
7. Ярошевский М. Г. История психологии. От античности до середины XX века [Электронный ресурс] / М. Г. Ярошевский. – М. : Академия, 1997. – 416 с. Режим доступа : <http://www.psylib.org.ua/books/yaros01/txt12.htm#s13>
8. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2006. – 607 с.
9. Maslow A. H. Motivation and Personality / A. H. Maslow. – New York : Harper & Row, 1970. – 642 p.
10. Вахромов Е. Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации [Электронный ресурс] / Е. Е. Вахромов. – М. : Международная педагогическая академия, 2001. – Режим доступа : <http://www.klex.ru/ty>
11. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : [наук. моногр.] / [Т. М. Титаренко, О. Г. Злобіна, Л. А. Лепіхова та ін.] : за наук. ред. Т. М. Титаренко : Національна академія педагогічних наук України. Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.

12. Maslow A. H. *Toward a Psychology of Being* / A. H. Maslow. – 2nd ed. – N.Y. : Van Nostrand, 1968. – 341p.
13. Рождерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека [Электронный ресурс] / К. Рождерс. – М. : Прогресс, 1994. – Режим доступа : http://www.psychologos.ru/articles/view/glava_19._k_teorii_tvorchestva
14. Анцупов А. Я. Словарь конфликтолога [Электронный ресурс] / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : Эксмо, 2010. – 189 с. – Режим доступа : <http://www.litmir.me/br/?b=222888>
15. Марчанд Л. Лорд Байрон. Заложник страсти [Электронный ресурс] / Л. Марчанд // Режим доступа : <http://www.libros.am/book/read/id/287567/slug/lord-bajiron-zalozhnik-strasti>.
16. Вайнцвайг П. Десять заповедей творческой личности / П. Вайнцвайг ; пер. с англ.: С. Л. Лойко, Ф. Б. Сарнова. – М. : Прогресс, 1990. – 192 с.

Отримано 11.05.2015 р.

УДК 059.9.01

Ягіяєв І.І.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірантка

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ НЕРЕЛІГІЙНИХ ЛЮДЕЙ

Релігійні люди показують вищі результати в дослідженнях психологічного благополуччя. Зв'язок релігійності і психологічного благополуччя залежить від ширшого контексту. Соціальними чинниками є релігійний або світський характер суспільства, загальне ставлення в суспільстві до релігії, конгруентність цінностей, що їх сповідує індивід та його спільнота в цілому, соціальна залученість та підтримка.

Ключові слова: Атеїзм, релігійність, психологічне благополуччя, суб'єктивне благополуччя, щастя, цінності

Религиозные люди показывают более высокие результаты в исследованиях психологического благополучия. Связь религиозности и психологического благополучия зависит от широкого контекста. Социальные факторы: религиозный или светский характер общества, отношение общества к религии в целом, конгруэнтность ценностей, исповедуемых индивидом и сообществом, социальная вовлеченность и поддержка.

Ключевые слова: Атеизм, религиозность, психологическое благополучие, субъективное благополучие, счастье, ценности

Religious people, on average, report higher rates in different measures of well-being. There are factors, which mediate the religious contribution to psychological well-being. The societal factors are religious or secular character of society, its attitude towards religion, the congruence of personal and societal values, social engagement, support, provided by the religious or secular community.

Keywords: Atheism, religiosity, PWB, SWB, happiness, values

Актуальність. Останні десятиліття спостерігається підвищений інтерес до наукового вивчення позитивного функціонування, благополуччя і щастя людей. Ці дослідження були оформлені в рух, що отримав назву позитивна психологія. Позитивні психологи вивчають благополуччя і щастя стосовно різних галузей життя, в тому числі релігійних поглядів людей.